

FELICIA WALDMAN

A „zsidókérdés” és a holokauszt a román tankönyvekben (1998–2002)*

Az elmúlt 12 év megmutatta, mennyire szelektív az emberi emlékezet és milyen könnyű elfelejteni a kellemetlent, vagy másokat hibáztatni a miatt. A kommunista időszak „relatív csendje” után, ma már beszélnek a holokausztról és a „zsidókérdésről”, de csak úgymond „harmadik személyben”. Igaz, hogy megtörtént, de nem Romániában! „Relatív csendről” beszélhetünk, mert már a kommunista uralom alatt is – ritkán, de azért – hivatkoztak a témára: vagy tagadták, vagy minimumra csökkentették Románia részvételét az ún. „tragikus eseményekben”, amelyet sohasem neveztek holokausztnak, sőt a tényeket elferdítve, azt próbálták elhitetni, hogy maga az állam valójában gondoskodott a zsidókról. Az ilyen értelmezés célja nem volt más, mint a népesség nemzeti érzéseinek fenntartása (a románok mindig vendégszeretők és kedvesek voltak, ha bármilyen túlzás megessett is, akkor azt csak mások tehették) és belejátszott az is, hogy Antonescu politikájának értékelése megváltozott, sőt, őt magát még rehabilitálták is annak érdekében, hogy megpróbálják semlegesíteni Mihály király 1944. augusztus 23-án játszott szerepét, amely kétségtelenül megváltoztatta a háború menetét, és amelyet így a kommunisták a maguk eredményeként könyvelhettek el. Ion Iliescu első három kormánya (1989–1996) ezt a vonalat követte, amikor a királyságra még mindig úgy tekintettek, mint a kommunista hatalom fenyegetésére. Ez magyarázza – legalábbis részben – azt, hogy hirtelen megnőtt az Antonescu tevékenysége és politikája iránti érdeklődés és büszkeség, valamint azt is, hogy sok olyan szervezet jött létre, amely azért alakult 1989 után, hogy Antonescu emlékét megőrizze.

1989 előtt természetes volt az, hogy senki nem próbálja a „pártvonalnak” ellentmondani, és bármilyen kísérlet erőtlen maradt, mely a történelmi

* A fordítás alapjául szolgáló eredeti írás: Reflection of the “Jewish Problem” and the Holocaust in Romanian School Textbooks(1998–2002), www.goethe.de/ms/buk/archiv/material

igazságot más megvilágításba helyezte; nem is sokan vállalták ezt a kockázatot. 1989 után pedig a személyes érdeklődés indította a történészeket arra, hogy ezekkel a kényes kérdésekkel foglalkozzanak. Bár az elmúlt években sok történelmi témájú munka jelent meg, kevés román szerző foglalkozik azazal, mi történt a román zsidósággal a második világháború alatt, és a kérdés tudományos megközelítése még ennél is ritkább. Természetesen ez vonatkozik az iskolai tankönyvekre is, amelyek valójában jól tükrözik a kommunista megközelítést egy átmeneti társadalomban. Nem meglepő tehát, hogy olyan sokáig (azaz 1998-ig) az általános és középiskolai tankönyvek általában nem beszéltek a holokausztról és még kevésbé a romániai holokausztról.

Mi változott 1998 után?

Mielőtt részletesen megvizsgálánk, hogyan jelenik meg a holokauszt a 1998 utáni romániai tankönyvekben, látnunk kell milyen változások történtek a román oktatási rendszerben Andrei Marga oktatási miniszterként 1997-ben történt kinevezése óta.

Az 1998. március 10-én megjelent 10.074. sz. oktatási miniszteri rendelet értelmében erősödött az együttműködés Románia és Izrael között, többek között zsidó iskolát alapítottak Bukarestben (ez később a Ronald Lauder Alapítvány segítségével nyitotta meg kapuit), tanulók és tanárok kölcsönös tanulmányútjait segítették elő, kölcsönösen egyetemi előadói státuszokat alapítottak nyelv és kultúra témakörökben, Bukarestben megnyílt a Judaisztikai Intézet (jelenleg a Bukaresti Egyetem Héber Tanulmányok „Goldstein Goren” Központja), izraeli szakértők segítségével kidolgozták a szakmunkásképzés tantervét, közvetlen egyetemközi egyezményeket írtak alá és közös bizottságot neveztek ki azzal a céllal, hogy javítsa a kölcsönös érdeklődésre számot tartó tantárgyak tekintetében (különösen a történelem terén) az általános és középiskolai tankönyvek tartalmát. A közös bizottság román tagjait ugyanazon a napon nevezték ki a 3.379. sz. miniszteri rendelettel, és olyan jól ismert történészeket hívtak meg, mint Dinu Giurescu, Șerban Papacostea, Pompiliu Teodor, Andrei Pippidi, Ladislau Gyemant, Lya Benjamin és Mihai Râzvan Ungureanu. A bizottság azért jött létre, hogy megfigyeléseivel és politikai javaslataival elősegítse a fenti kérdésekkel kapcsolatos miniszteri terveket. 1998. május 3-án ült össze először, amikor a bizottság tagjai elkészítették a cselekvési tervet, amelyet a román–izraeli, 1998–2001 közötti évekre szóló kulturális csereprogram tárgyalásain átnyújtottak az izraeli félnek. A bizottság izraeli tagjait máig nem nevezték ki, noha a román fél úgy gondolta, hogy

az izraeli szakemberek jelenléte és politikai javaslatai román általános és középiskolai tankönyvek reformját illetően szükségesek, mivel a román történetírásban hiányoztak a referencia munkák, míg például a Yad Vashem értékes információt, valamint tananyagokat és módszereket is átadhatott volna szervezett keretek között. Az USA Külügyminisztériuma és a washingtoni Amerikai Holokauszt Emlékmúzeum által 1998 decemberében szervezett *A holokauszt korszaka...* c. konferencia új lehetőségeket nyitott ebben az irányban, és ezután egy még határozottabb miniszteri rendelet látott napvilágot. Az 1999. január 4-én kelt, 3.001. sz. rendelet „meghatározza a holokauszttal kapcsolatos oktatási tennivalókat”. A rendelet részletezi azokat a lépéseket, amelyeket az oktatási rendszer reformja érdekében kell tenni, többek között elsődleges szerepet kap az általános és középiskolai oktatásban a második világháború keretében a holokauszttal kapcsolatos tanórák bevezetése, és azt is meghatározza, hogyan lehet ezeket a kérdéseket megközelíteni. A tankönyvekkel foglalkozó szerkesztőknek és szerzőknek a minisztérium átadta azokat az útmutatókat és különböző tananyagokat, amelyeket a téma szakértői intézményeiből gyűjtöttek össze.

A rendeletet egy további 9.995. sz. értesítővel egészítették ki 1999. március 22-én, amely világossá tette, hogy az új, 1999. március 2-án a 3.371. sz. rendelettel jóváhagyott történelem tanterv (a 9–12. osztályok számára) adja a tankönyvek alapját. A minisztérium történelem tanfelügyelőjét jelölték ki, hogy működjön együtt a Claims Conference és más nemzetközi szervezet képviselőivel annak érdekében, hogy román történelem tanároknak 10–14 napos tanfolyamokat szervezzenek a Yad Vashem, a Lahamei Hagetaot és a Massua and Moseshet intézményekben, valamint oldja meg helyi képzésüket és lássa el őket egy specifikus bibliográfiával. Az értesítő támogatott minden, ebben az irányban történő tevékenységet, így a két ország általános és középiskolái és egyetemei közötti közvetlen együttműködést. 2000 májusában 20 tanár, 5 egyetemi oktató valamint diák látogatott el a Yad Vashembe és egy másik csoport hasonló továbbképzésre utazott Franciaországba. Jelenleg hasonló képzési kurzusok folynak a kolozsvári Babeş Bolyai és a bukaresti egyetemen.

Ugyanakkor az 1999. március 22-i 9.995. sz. értesítő további változtatást is hozott. Ha a dolgok relatíve egyszerűek voltak addig, hiszen évfolyamonként csak egy tankönyv jelent meg, akkor ez az értesítő megnyitotta az ún. alternatív tankönyvek bevezetésének szabad piacát. Ez azt jelenti, hogy a minisztérium erre a célra felállított bizottsága minden évfolyam számára több tankönyvet is jóváhagy, amelyekből aztán az iskolák és a tanárok kiválaszthatják a nekik megfelelőt.

A holokauszt és a „zsidókérdés” a tankönyvekben

Bár az említett minisztériumi rendeletek és értesítők mind a tantervben, mind a tankönyvekben kötelezővé tették a holokauszttal kapcsolatos tananyag bevezetését, nem minden tankönyv (és annál is kevesebb tanár) foglalkozik a témával a második világháború tanításakor – és itt a minisztériumi bizottság által jóváhagyott tankönyvekről van szó.

Így, ha a 8. osztállyal kezdjük és kronológiai sorrendet követünk, az első tankönyv 1998-ban jelent meg.¹ E könyv a 168. oldalon a következőket írja: „A légionáriusok által támogatott nacionalizmus és antiszemitizmus a zsidókat diszkrimináló rendeletekhez vezetett, és az intézmények, vállalatok alkalmazottait »románosították«”. Nem magyarázza, mit jelent az, hogy ’románosították’, de talán ezt még szó nélkül hagyhatnánk, akkor, ha a 171. oldalon található folytatás megfelelő volna. Ezzel szemben itt azt olvashatjuk, hogy „bár valóban hoztak zsidó ellenes intézkedéseket, a zsidókat nem irtották ki, mint azt Berlin elvárta. Iasiban az 1941. júniusi pogromot, amelynek 3233 zsidó áldozata volt, a légionáriusok és a nácik szervezték a román kormány tudta nélkül. A horthysták által elfoglalt észak-nyugat Erdélyből sok zsidót mentettek ki és egy részük Palesztinába ment”. A román hatóságok felmentésének igyekezete és a kommunisták által fenntartott „pártvonal” jól felismerhető. Nem kétséges, hogy észak-nyugat Erdélyből valóban kimentettek zsidókat, és közöttük voltak olyanok is, akik Palesztinába vándoroltak, bár még itt is vannak vitatható részletek, azonban a szöveg enyhén túloz, miszerint a 3233 szegény zsidótól eltekintve, akik voltak olyan szerencsétlenek, hogy egy elszabadult náci banda kezére kerüljenek, a többi zsidó boldogan élt Romániában.

Ennél is érdekesebb eset Liviu Lazăr és Viorel Lupu a 8. osztály számára írt tankönyve.² A természetes kronológiai fejlődés szerint, ennek a tankönyvnek jobbnak kellett volna lennie, mint az előzőnek, de nem ez történt. A kötelező tanterv ellenére, a könyv meg sem említi a holokausztot vagy a „zsidókérdést”. Ez a hozzáállás kevésbé meglepő, ha megnézzük milyen idézeteket választottak a szerzők. Ioan Scurtu esete érdekes: ő a holokauszttal kapcsolatban tagadó és minimalizáló álláspontjáról ismert. 1989 előtt³ több tudományos könyvet írt, amelyek-

¹ Octavian Cristescu: *Epoca Modernă și Contemporană a Românilor* [A modern és jelenkori Románia történelme] Editura Didactică și Pedagogică, București, 1998, 1999.

² Liviu Lazăr és Viorel Lupu: *Istoria Românilor* [A románok történelme] Teora Kiadó, București, 2000.

³ *A román zsidók tragédiája* c. könyvben *A holokauszt a román tankönyvekben* c. fejezetben Alexandru Florian abból az időszakból több tankönyvét is elemzi, uo.

ben a „pártvonalat” képviselte, ma is ír, és idézeteket olvashatunk munkáiból az iskolai tankönyvekben. *A két világháború közötti alkotmányos monarchia és politikai pártok Romániában* c. fejezetben (163.) a szerzők Ioan Scurtu *Mentalul Colectiv după Marea Unire din 1918* (Az 1918-as Nagy Unió utáni kollektív mentalitás)⁴ című munkájából idéznek. Bár maga az idézet nem foglalkozik az általunk vizsgált kérdéssel, az a tény, hogy a második világháborúnak szentelt nagyobb fejezet egyáltalán nem érinti a zsidókat, bizonyítja, hogy a szerzők nem véletlenül idézik Scurtut.

Ha a 10. évfolyammal folytatjuk (a 9. osztály tantervében nem szerepel ez a két téma), az olvasó hasonló helyzettel találja szembe magát. Az Eugen Palade által írt történelem tankönyv⁵ a holokausztra nem tesz utalást. Ellenpéldaként állhat Alexandru Vulpe könyve,⁶ amely a 124. oldalon a következőt mondja: „a légiósok első rendeleteinek egyike a cégek ’románná változtatása’ volt (minden zsidót és külföldit elbocsátottak és helyettük románokat vettek fel), ezt a zsidó ingatlanok elkobzása és a hadkötelességből történő kizárása követte”. Később a *Románia a második világháború alatt* című fejezetben, a szerző a 126. oldalon hozzáteszi: „A besszarábiai, bukovinai és a Régi Királyságban élő zsidókat Transnistriára deportálták, ahol sokukat kivégezték vagy a deportálás nehéz körülményei, mint éhezés, betegség, hideg, miatt haltak meg. A zsidók és a cigányok megsemmisítését Antonescu rendelte el még az előtt és függetlenül attól, hogy a náci Németország elkezdte megsemmisítési politikáját a Szovjetunióban. A deportálások 1942 végén befejeződtek, amikor a hadifejlemények azt jelezték, hogy Németország elveszti a háborút”. Bár a tankönyv a témát illetően nem átfogó, és nem is részletes, az itt elemzett többi tankönyvvel összehasonlítva a legpontosabb. A két szerző az egyedüli, aki semlegesen áll a kérdéshez, a tényeket írja le anélkül, hogy megpróbálná meghamisítani, vagy a román hatóságok védelmében eltorzítani azokat.

Ami a 11. osztályt illeti, Valentin Balutoiu könyvéről kell szót ejtenünk.⁷ A második világháború alatti német helyzettel foglalkozó fejezetben található egy rövid alfejezet *A zsidó ellenes politika* címmel, melyben a 97. oldalon ez áll: „a náci rezsim állandó velejárója volt az antiszemitizmus. Az állam szisztematikusan üldözte a zsidókat. A körülmények sok zsidót arra kényszerítettek, hogy elhagyják az országot. Azok, akik nem mentek el, egy olyan rendszerben voltak kénytelenek élni, amelynek fő célja a »végső megoldás« volt,

4 Mivel az idézet tartalma nem kapcsolódik a tanulmány témájához, nem nyomtatjuk újra.

5 Eugen Palade: *Istorie* [Történelem] Corint, București, 1999.

6 Alexandru Vulpe: *Istorie* [Történelem] Sigma, București, 2000.

7 Valentin Balutoiu: *Istorie* [Történelem] Editura Didactică și Pedagogică, București, 2000.

azaz Németországban és Európában az összes zsidó kiirtása”. Szokatlan módon, ez a tankönyv máshol, ahol a legionáriusokról beszél, megemlíti Mircea Eliadet, Nae Ionescut és Emil Ciorant.

A 109. oldalon egy teljes fejezetet szentel a holokausztnak, amelyet vitathatóan, de jogilag⁸ védhetően így határoz meg: „a náci Németország által megszállt területeken élő zsidók kiirtása 1939 és 1945 között”. Beszél a zsidók üldözéséről, amit Hitler hatalomra jutása után azonnal elkezdett, megemlíti a zsidók tüzelei elleni bojkottot, az állami hivatalokból történt kizárásokat és az állampolgárságtól megfosztó faji törvényeket. A szerző az 1938-as Kristály-éjszakát is megemlíti, melynek eredményeként körülbelül 100 zsidót gyilkoltak meg és 20 ezret vittek koncentrációs táborba. Részletesen szól 1939 és 1945 között a náci megszállás alatt lévő országokban történt zsidó vagyonok elkobzásáról, az állami oktatásban való részvételük betiltásáról. Elmagyarázza a sárga Dávid csillag jelentőségét, szól arról, mit jelentett élet és halál kérdése a lengyel gettóban, a különleges SS osztagok jelenléte, akik a Szovjetunió lerohanásakor a náci hadsereget követték azzal a céllal, hogy elfogják és legyilkolják a zsidókat.

Még meglepőbb, hogy a tankönyv a zsidó ellenállásról is beszél: leírja az 1943. áprilisi varsói gettófelkelést. Szól arról, hogyan döntöttek a nemzeti szocialista vezeték 1942 januárjában a „végső megoldás” tervéről, amely az auschwitzi, maidaneki, treblinkai stb. haláltáborok létrehozásához vezetett. A szerző megpróbálja érzékeltetni, milyenek voltak ezek a koncentrációs táborok, hogyan szállították oda marhavagonokban az embereket szerte Európából, akik közül sokan az út során pusztultak el éhezés, betegség, hideg vagy forróság következtében, és hogyan válogatták ki őket érkezéskor: az egészségeseket munkára fogták, amíg a kimerültségtől, betegségtől, vagy a hidegtől el nem pusztultak, a betegeket, anyákat és gyermekeket a gázkamrákba küldték, hogyan égették el a halottakat és sokukat milyen embertelen orvosi kísérleteknek tették ki.

A szöveg ötmillió(?) halottat említ, ugyanakkor szól a zsidók megmentésére irányuló kísérletekről Finnországban, Dániában és még a fasiszta Olaszországban is. Raoul Wallenbergről és a nürnbergi perről is olvashatunk. Még Rudolf Hessnek az Auschwitzban elkövetett rémtettekkel kapcsolatos vallomását is leírja. Az általam elemzett tankönyvek közül ez a tananyag a német holokausztról szóló tájékoztatást illetően messze a legátfogóbb és legalaposabb.

⁸ A Román Szenátus Kulturális Bizottsága szerint a holokauszt meghatározása a következő: „a második világháború alatt az európai zsidóság szisztematikus, tömeges megsemmisítése náci koncentrációs táborokban”.

Egy másik 11. osztály számára írt tankönyv Sorin Oane és Maria Ochescu munkája,⁹ mely még nagyobb terjedelemben foglalkozik a holokauszttal és a „zsidókérdéssel”. Így az *Új ideológiák: liberalizmus, nacionalizmus, konzervativizmus* c. első fejezetben a 14. oldalon található az *Európa és a zsidó identitás* című esettanulmány. Rövid, ám pontos részleteket olvashatunk a zsidó történelemről általában, kezdve a palesztinai és mezopotámiai központokkal, majd a Spanyolországban, Francia és Németországban kialakult virágzó közösségekkel, ugyanakkor említést tesz a zsidók üldöztetéséről a keresztes háborúk kezdetétől és azokról a közösségekről is, amelyek az Oszmán Birodalomban és Lengyelországban alakultak ki. Későbbiekben szól a zsidóság helyzetéről a XIX. századi Európában, az Oroszországban történt üldöztetésekről, mézárásokról és tilalmakról és az azt követő Palesztinába, Amerikába és Nyugat-Európába történt emigrációról. A tankönyv említést tesz az emancipációról és az állampolgárság elnyeréséről, de az antiszemitizmus kialakulásáról és a Herzltől kezdődő cionizmusról is.

Később *A két világháború közötti totalitárius rezsimek* című 8. fejezetben, a 93. oldalon a *Politikai elnyomás a két háború közötti totalitárius rezsimekben* című szó alatt az olvasó megtudja, hogy a náci terror elsősorban a kommunisták és a zsidók ellen irányult: „a faji kérdés, különösen az antiszemitizmus, volt a náci társadalompolitika középpontjában. 1933-ban a zsidók Németország lakosságának egy százalékát tették ki. Az első világháború utáni Németország minden gazdasági és politikai gyengeségeért a náciizmus őket hibáztatta. A Mein Kampf-ban Hitler azt állította, hogy a ’zsidók nem alapítottak egyetlen intézményt sem, de oly sokat romboltak szét. El akarják fojtani a németek nemzeti érzését és megmérgezni vérüket’. A lap oldalán látható táblázat jelzi a náci antiszemita hisztéria állomásait a második világháború idején, amelyben zsidók millióit mészárolták le. 1939-ig és a háború első éveiben a legtöbb jelentős német tudós és művész, közöttük zsidók és németek egyaránt elmenekültek az országból.” És valóban, a tankönyv egy váratlan listát közöl azokról, akik Németországból és Ausztriából menekültek el a háború kitörése előtt. Azonban még meglepőbb a részletes kronológiai felsorolás azokról a zsidóellenes üldözésekről, amelyekre 1933 és 1945 között került sor: boltok bojkottja, a nürnbergi faji törvények, a Kristály-éjszaka (1933–1938), gettókba történt internálás (1939–1941 – Lengyelország) és a zsidók megsemmisítése

⁹ Sorin Oane és Maria Ochescu: *Istoria* [Történelem] Humanitas Educational, București, 2002.

(1942–1945 – a Wannsee-konferencia és az auschwitzi, treblinkai, maidaneki stb. koncentrációs táborokban elkövetett tömegmészárlások).

A *Második világháború* c. 9. fejezetben egy teljes alfejezetet szentel a könyv a holokausztnak a 102. oldalon, amelyet a következőképpen határoz meg: „az ókori zsidók és asszírok istenségnek hozott áldozata, amelyben az áldozatot elégették. AXX. században a kifejezés arra a tragédiára utal, amelyben a zsidó népességet a náciok az erre a célra felépített táborokban megsemmisítették (beleértve az elégetést)”. A *Rasszizmus és megsemmisítés* cím alatt olvashatunk a Lengyelországban és a Szovjetunió nyugati részén élő zsidók sorsáról, akik az SS különleges osztagainak estek áldozatul, „akik először alkalmazták a vég-ső megoldást”. A szerzők megemlítik azt a tényt, hogy „Lengyelországban 435 koncentrációs tábort és az Auschwitz-Birkenau és Maidanek megsemmisítő táborokat állítottak fel”. „Néhány koncentrációs táborból idővel megsemmisítő tábor lett. Az egész művelet ipari méreteket öltött, ahol minden tábornak teljesítenie kellett a tervet. Minden haláltábor közül a legnagyobb, Auschwitz naponta 12 ezer embert semmisített meg elgázosítással, lelövés-sel. A háború végére a holokausztban csaknem 6 millió zsidót, Európa zsidó lakosságának kétharmadát gyilkolták meg”. Kiegészítésként a tankönyv részleteket közöl konkrét szörnyűségekről, mint pl. a csehszlovák Lidiceben és a franciaországi Oradour-sur-Glaneban történekekről, valamint pár szóban említést tesz a varsói gettó felkeléséről is. A 103. oldalon, egy térképen a náci Németország koncentrációs és haláltáborai láthatók (érdekes, hogy Transnistria nincs rajta), egy fénykép több foglyot mutat a dachau tábor felszabadítása-kor, az auschwitzi táborparancsnok, Rudolf Hess tanúvallomását is idézi az elemzett tankönyv. (A 122. oldalon egy rövid bekezdést is találunk a nürnbergi perről.) Nem véletlen, hogy ezek között az adatok között olyan összehason-lításokat is találunk, mint „ebben a háborúban hasonló szörnyűségeket követ-tek el az olasz és japán megszállók, valamint a horvát usztasák”, vagy „a Németország által megszállt országok között, teljes lakosságához viszonyítva Lengyelország szenvedte el a legnagyobb emberi veszteséget: 6 millió halottat”. Természetesen az információ korrekt, de a tények tálalása a szerzők azon szándékát is mutatja, hogy a fasiszta politika antiszemita alkotóelemét csökkentse.

Ezt az érzést még egy fontos tény is növeli. Rendkívüli eredeti megközelítésként, a tankönyv, amely 1815-től napjainkig mutatja be a világtörténelmet, minden egyes fejezetben röviden ír a román történelem arra az időre eső ese-ményeiről. Így a második világháborúról szóló fejezetet egy Romániáról szóló bekeretezett rész kíséri. Itt azonban bonyolódnak a dolgok. Az elején a

szerzők megemlítik, hogy „táborokat létesítettek és a vállalatokat militarizálták. Bár az Antonescu rezsim ellenezte Romániában a zsidók megsemmisítését, 1941 és 1943 között csaknem 100 ezer zsidót deportáltak Transnistriába, ahol emberek ezrei haltak meg a nehéz életkörülmények és az atrocitások következtében”. A második bekezdés azt mondja: „a háború alatt a romániai zsidók körülményei egészen mások voltak, mint azoké, akik a Magyarországhoz csatolt Észak-Erdélyben maradtak, ahol csaknem mindnyájukat lemészárolták. Európában az ő esetük mutatja a végső megoldás legkorábbi alkalmazását. A romániai zsidók a faji törvényhozás és más megkülönböztető intézkedések áldozatai voltak, de a háború végén a zsidó közösség 300 ezer tagot számlált, amely meghaladta a nácik által megszállt bármelyik más országét”.

Így világossá válik, hogy a látszólagos nyíltság ellenére, a szerzők a „pártvonalhoz” hűségesek maradtak, „megtörtént, de nem itt”. Hozzáállásuk nem igazán különbözik az e tanulmányban elemzett más szerzőkétől: nem adnak magyarázatot arra, hogy kiket internáltak a táborokba és nem említik a „románosítási” (árjásítási) folyamatot, amelyet a sokkal homályosabb „militarizálás” cserélnek fel. Ráadásul, az, hogy megkísérlik Antonescu és a román hatóságok méltóságának látszatát megőrizni, tényleg vezet: ha a rezsim ellene lett volna, akkor ki deportálta a zsidókat Transnistriába? Végül, de nem utolsósorban, azzal, hogy az észak-erdélyi zsidók körülményeivel tesznek összehasonlítást, a szerzők kommunista neveltetésüket leplezik le: a kommunista rendszer stratégiája volt, hogy kettős céllal ismételt a magyar hatóságokat hibáztassa: így támadta Magyarországot és rehabilitálta ugyanakkor Antonescut és a román hatóságokat. A bekezdés vége tökéletesen mutatja ezt a hozzáállást: a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a romániai zsidók jobban jártak, hiszen csak megkülönböztető rendeletektől szenvedtek, és akárhogy is nézzük, a háború után többen maradtak életben, mint más országokban. Az összehasonlítás természetesen fontos, de a szerzők elfelejtik megemlíteni, hány zsidó élt Romániában a háború előtt. Ha elfogadjuk a 800 ezres számot, amelyet egy másik tankönyv ad meg, amelyik ugyanakkor elfelejteti megemlíteni, hányan éltek túl a háborút (a továbbiakban elemzett Mihai Manea 12. osztályosoknak írt tankönyve), akkor fél millió a hiányzó szám, vagyis a zsidó lakosság kétharmada nem élte túl a háborút. Úgy tűnik, hogy a szerzők számára ezek az adatok nem elegendők ahhoz, hogy a „megsemmisítési politikát” bizonyítsák.

A „zsidókérdéssel” kapcsolatos utolsó, érdeklődésre számot tartó információ ebben a tankönyvben – egyedülálló a tanulmányban szereplő tankönyvek között – a *Közel-Keleti konfliktus* cím alatt található. Izrael állam rövid

történetéről olvashatunk ebben a részben, amely többé-kevésbé véletlen tévedésektől és hiányoktól hemzseg, közöttük a Belfour(sic!)-nyilatkozat mulatságosnak tűnhet, de olyan mondatokat is találunk, mint „1947. november 29-én az ENSZ Izrael kettéválasztásáról döntött: egy zsidó és egy palesztin állam megalakulásáról. Izrael 1948. május 15-én kikiáltotta függetlenségét. Az arab államok ezt nem ismerték el és háborút kezdtek. Körülbelül 900 ezer palesztin hagyta el szülőföldjét és a szomszédos országokban telepedett le”, csakúgy, mint Izrael Függetlenségi Nyilatkozata és a Palesztin nemzeti státutum összehasonlítása, amely láthatóan azt az elképzelést támogatja, miszerint Izrael agresszorként viselkedik és elnyomja a szegény palesztin népet.¹⁰

Mihai Manea 12. osztályosoknak szóló tankönyvében¹¹ a 323. oldalon azt írja, hogy 1940. augusztus 9-én „a zsidó lakosságnak megtiltották, hogy közalkalmazotti státuszban vagy a hadseregben álljon alkalmazásban és ingatlanokat sem birtokolhatott. Ez egy sor antiszemita intézkedés kezdete volt, amelyből Romániában nem volt sok. Ugyanakkor mind az antiszemitizmus mind a nacionalizmus mérsékelten jelentkezett. A háború kitörésekor a zsidó lakosság száma 800 ezer volt”. Ha Románia történelme során tett zsidó ellenes intézkedések száma „kevésnek” nevezhető (hacsak nem szó szerint nézzük a dolgot, azaz 1918-tól kezdjük a számlálást), akkor nem kell meglepődnünk azon, hogy a Vaszgárda és a Goga Cuza vagy az Antonescu kormány politikáját és intézkedéseit „mérsékelt antiszemitizmusnak” és „mérsékelt nacionalizmusnak” aposztrofálja a szerző. Arról nem is szólva, hogy a szövegben megtalálható, hány zsidó élt Romániában a háború előtt, de egy szót sem szól arról, hányan maradtak az országban a háború után.

A szerző azonban nem áll meg itt. A 339. oldalon azt olvashatjuk, hogy „a rendkívüli körülmények között az Antonescu kormány politikai megtorló intézkedéseit letartóztatásokkal, deportálásokkal és népszerűtlen rendelkezésekkel fokozta. Munkatáborokat állítottak fel és militarizálták a vállalatokat és intézményeket. Így az országban börtönöket és munkatáborokat létesítettek Târgu Jiuban, Karánsebesen vagy a háborús közigazgatás területein

¹⁰ A szerzők nem említik, hogy például Palesztina szétválasztása valóban két állam – Izrael és Jordánia – létrejöttéhez vezetett. Az utóbbi sokkal nagyobb, és az arabok kezdték a háborút a zsidók ellen, mivel Palesztina egész területét meg akarták szerezni. Az Izraelt elhagyó palesztinok számát is eltűlozzák, valamint nem említik azt a tényt, hogy nem üzték el őket, hanem más arab államok rábeszélésére kerestek menedéket, hogy ezzel is a nemzetközi nyomást erősítsék. Továbbá nem utalnak arra a tényre, miszerint hasonló számú zsidót üzték ki arab államokból, amivel a lakosságcsere elég „egyenlővé” tették stb.

¹¹ Mihai Manea: *Istoria Românilor de la 1821 pînă la 1989* [A románok történelme 1821-től 1989-ig] Editura Didactică și Pedagogică, București, 1998.

Odesszában, Vapniarkában, Smerinkában, Bogdanovkában és Dumanovkában”. Nem tesz említést arról, ki ellen hozták az intézkedéseket, vagy kit börtönöztek be, deportáltak munkatáborba. A diákok magára hagyja, találja ki ő maga. De még ezt sem teheti igazán, mert a 344. oldalon további zavaros információt olvashat: „Románia és a náci Németország szövetsége ellentmondásokkal volt terhes: [gazdasági problémák], a zsidók kezelése [a Bécsi döntés] [...]”. Nem világos miben állt az ellentmondás – Románia jobban vagy rosszabbul kezelte a zsidókat, mint Németország?

Talán magyarázatot ad a 304. oldalon található szöveg: „Antonescu érdeme volt, hogy ellenezte a »végső megoldás« végrehajtását és Románia zsidó lakosságának megsemmisítését. Észak-nyugat Erdély és Transnistria horthysták által megszállt területein történt zsidó ellenes kegyetlenkedések és veszteségek ellenére, a »végső megoldást« nem hajtották végre Romániában. Az 1941. július 6-án Iasiban történt pogrom kivételnek tekinthető. Besszarábiában, a román cionista mozgalom vezetőinek – L. Filderman, M. Benvenisti, Al. L. Zissu – a zsidó lakosság megmentése érdekében tett erőfeszítései ellenére, tragikus és bonyolult körülmények között Marculesti, Floresti, Gura Kamenca, Climauti, Gura Cainari helységeken mézszárlásokat jegyeztek fel. 1942 nyarán Ion Antonescunak sikerült semmissé tennie a Romániában akkreditált német rendőrségi attasénak, Adolf Eichmann a Reich Biztonsági Főparancsnoka képviselőjének, Gustav Richternek tett ígéretet, hogy országunk zsidóságát az auschwitzi haláltáborba deportálják. Ugyanakkor a román kormány elfogadta a zsidók Palesztinába történő kivándorlását; így Románia valóban fordulóponthoz jelentett a magyar, szlovák és lengyel zsidók nagyon nehéz körülmények közötti kivándorlásában”. Ennyit Antonescu politikájának érdemeiről! A szerző nyilvánvaló szándéka, hogy elhitesse a diákkal, Antonescu valójában megpróbálta menteni a zsidókat, és bármi is történt, az ő közreműködése nélkül ment végbe, vagy egyszerű kivételképpen. Nem említve a román hatóságok rémtettekben való részvételének leírására a „tragikus és bonyolult körülmények” eufemisztikus alkalmazását! A terminológiák ellentmondása világosan kitűnik: ha Romániában nem alkalmazták a végső megoldást, de mézszárlások történtek Besszarábiában, akkor Besszarábia nem tartozott Romániához!

A 12. osztálynak szánt tankönyv¹² a 155–162. oldalakon hangsúlyozza: „Hitler jóváhagyását megkapva (1941. január 14.) Antonescu azzal az

12 Nicoleta Dumitrescu szerk.: *Istoria Românilor* [A románok történelme] Humanitas Education, București, 1999.

elhatározással tért vissza Romániába, hogy leszámol a Vaszgárdával. Eltávolította az árjásítási megbízottakat”. A furcsa csak az, hogy a könyv előzőleg semmilyen említést nem tesz a románosítási/árjásítási folyamatról, vagy annak megbízottairól. A 157. oldalig kell várnia a diáknak, hogy megértse, mire utal a szerző. A *Zsidókérdés* címszó alatt már megtaláljuk az erre vonatkozó részleteket: „Az Antonescu-kormánynak a kisebbségekkel kapcsolatos legfontosabb problémája a ’zsidókérdéssel’ való szembenézés volt. Az tény, hogy Románia 1940 tavaszán történt Németországhoz való közeledése a zsidók helyzetének súlyosbodását eredményezte. A Nemzeti Légionárius Állam megalakítását követően, Antonescu és a Vaszgárda elkezdte a gazdaság románosítását. A Szovjetunió megtámadása előtti zsidó ellenes intézkedések elsősorban a gazdaságot érintették. A légionáriusok magánszemélyek ellen elkövetett erőszakos cselekedetei kivételesnek mondhatók. A zsidók deportálása Besszarábia és Észak Bukovina visszaszerzése után kezdődött. Ezeken a területeken élő zsidók már nagy számban, körülbelül 130 ezren, a Szovjetunióban találtak menedéket. Bizonyos becslések szerint 1941 és 1943 között csaknem 100 ezer zsidót Transnistriába deportáltak. Emberek ezrei haltak meg a szörnyű körülmények és az elkövetett atrocitások következtében. Az Antonescu kormány következetes antiszemita politikát folytatott, a román állampolgárságú zsidókat megkísérelte elszigetelni az ország társadalmi, gazdasági és kulturális életétől. Azonban, az Antonescu kormány nem vett részt a zsidók tömeges deportálásában, amelyet a hitleri »végső megoldás« terveként a nácik szerveztek. Bár a zsidókat ismételt megkülönböztetés, vagyonuk elkobzása és más intézkedések érték, lényeges, hogy Ion Antonescu döntésének értelmében 1944 augusztusáig Romániában 292.149 zsidó maradt életben. A nácik által uralt egyetlen országban sem éltek túl a zsidók ilyen nagy arányban a háborút – jelentette ki Dr. Wilhelm Filderman az 1946-ban Bukarestben megjelent *Jurnalul de Dimineața* lapnak (Reggeli Hírlap)”. Bár a szöveg még mindig nem magyarázza meg a „románosítás” jelentését, mégis sok olyan részletet közöl, amelyet más tankönyvben nem találunk. Másrésztől, a többi tankönyvhöz hasonlóan, minimálisra csökkenti a hatóságok atrocitásokban való részvételét és megpróbálja Antonescut a zsidók megmentőjeként feltüntetni, valamint azt a látszatot kelti, mintha a Transnistriába történt deportálásokat nem lehet tömeges deportálásnak vagy egy olyan terv részeként felfogni, amely a zsidók megsemmisítésére irányult.

A 12. osztály

Megemlíti azt is, hogy 1928-ban megalakult a Zsidó Parlamenti Klub az azal a céllal, hogy összehangolja a zsidó képviselők és szenátorok tevékenységét, különös tekintettel az antiszemita eseményekkel kapcsolatos interpellálásra, amelynek következményeként 1929. december 18-án Iosif Fischer a közoktatási, belügyi és az igazságügyi tárca vezetőinek tett fel kérdéseket a Iasiban az egyetem Orvostudományi Karán történt antiszemita megmozdulásokkal kapcsolatban.

A szerzők leírják az 1931-ben alakult Zsidó Párt rövid történetét, amely Theodor Fischer elnökségével már az 1931. júniusi választásokon önálló listán indított jelöltek és 5 parlamenti képviselőiséget nyert (50 000 szavazat) és 1932-ben újabb öt helyet (70 000 szavazat). Megemlítik a 1933. november 7–8. közötti pártkongresszuson elfogadott programot, amely célul tűzte ki a román állampolgárság odaítélési folyamatának reformját, a választási küszöb 1%-ra történő csökkentését az alkotmányellenes politikai (főleg antiszemita) csoportok ellen, és el akarta érni, hogy a zsidókat alkalmazhassák állami hivatalokban, megválaszthatják, milyen iskolában tanítatják gyermekeiket (nem román iskolában), a zsidó magániskolák kapjanak pénzügyi támogatást, és a közigazgatási reformot is célul tűzték ki.

A tankönyv számot ad a Román Zsidók Központi Tanácsának 1936-os megalakulásáról, amely magába foglalta a Szövetséget és a Pártot is Wilhelm Filderman vezetése alatt. Leírja azokat a kísérleteket, amelyeket a Tanács a sajtón keresztül tett az antiszemita támadások ellensúlyozására, továbbá arról is, hogy 1937-ben nem sikerült választási egyezségeket kötnie, így jelöltjei nem jutottak be a parlamentbe.

A tankönyvben olvasható legérdekesebb információ azonban a „zsidókérdéssel” kapcsolatos bonyodalmakról olvasható, így például a W. Filderman által jelzett nemzetközi testületeknek a kérdése, a bolsevik Oroszországból Romániába érkezett mintegy 250 ezer illegális bevándorló ügye, valamint az 1940-ben a Romániában élő zsidó közösségek utolsó kongresszusán Alexandru Safran (a könyvben tévesen Safron!) főbábi történő megválasztása, és a király, a kormány és az igazságügyi rendszer segítségével parlamentbe jutása.

Végül de nem utolsósorban, ahogy már korábban jeleztük, említésre méltó a Ioan Scurtu által szerkesztett 12. osztálynak írt tankönyv¹³. A szerző, bár

13 Stelian Brezeanu szerk.: *Istoria României* [Románia történelme] Rao Educațional, București, 1999.

nem kerüli meg a témát – ami persze nem meglepő jelenlegi beosztását tekintve, hiszen ő a román elnök oktatásügyi tanácsadója – de semmilyen jelentőséget nem tulajdonít neki. A 188. oldalon egy rövid bekezdés erejéig ezt írja: „az Antonescu rezsim antiszemita politikát folytatott, különösen a kommunizmussal vádolt besszarábiai zsidók ellen hozott intézkedéseket. Pogromok történtek (Iaşiban és Odesszában), amelyben 250 ezer zsidó halt meg, vagy tűnt el. Ugyanakkor Antonescu nem fogadta el a Hitler által követelt ’végső megoldást’ (a zsidók megsemmisítését)”. Később (189.) még egy mondatot olvashatunk: „Az 1941. január 21–23-i zavargások után 416 áldozatot, közöttük 120 zsidót jegyeztek fel”. Ennyit tudnak mondani a szerzők a holokausztról és a „zsidókérdésről”. Láthatjuk, milyen állhatatosan kitananak amellett, hogy Antonescu feltételezhetően elutasította a Hitler által kért „végső megoldást”, amelyet valóban pontosnak tekinthetünk: Antonescunak saját elképzelése volt a zsidók megsemmisítéséről, amelyet, mint köztudott, feladott, amint azt egy, a fentiekben már elemzett tankönyv be is mutatta, vagyis hadi tapasztalata alapján érezte, hogy Németország elveszíti a háborút és eljön a számonkérés ideje. Csak spekulálni lehet arról, hogy milyen intézkedéseket hoztak a zsidóság ellen és arról is, hogy ki kezdeményezte a tankönyv által említett pogromokat, de ezt pozitív jelként lehet tekinteni – legalább a könyv nem tagadja, hogy a hatóságok érintettek voltak az eseményekben!

Következtetések

Ez a tanulmány természetesen nem meríti ki részletekbe menően a témát. Nem is volt célunk. Több általános és középiskolai tankönyv létezik, amelyről nem tettünk említést. De véleményem szerint, azok, amelyeket számba vettünk, azt mutatják, hogy nincs következetes elgondolás, mit és hogyan kellene a holokauszttal foglalkozó téma kapcsán tanítani. Több tankönyv szót sem ejt róla, míg mások nem érintik a lényegét és megint csak mások pontatlanok és hiányosak. Minden tankönyv, amely megpróbált pontos képet adni, azt mutatja, hogy ez a kép nem teljes és nem is átfogó. Azoknak, akik nem ismerik jól a román történelmet – és ezalatt nemcsak a külföldieket értem, hanem azokat a nemzedékeket is, akik a kommunista rendszer alatt folytatták tanulmányaikat, amikor a történelmi információt a kommunista igényeknek megfelelően szűrték és írták át – ebből nem nyerhetnek valódi képet arról, hogy igazán mi is történt azokban az években.

Továbbá az elemzés azt is mutatja, hogy a problémák akkor merülnek fel igazán, amikor a holokauszt kérdése Romániát érinti. Könnyen észrevehet-

jük, hogy míg a 8., 10. és a 12. osztályok számára írt tankönyvek hozzáállása nagyban különbözik, addig mindkét 11. osztályos tankönyv, szerzőtől függetlenül rengeteg pontos adatot közöl. Ráadásul, a nemzetközi szakirodalomból vett ugyanazon idézetek legalább azt bizonyítják, hogy ebben a vonatkozásban egy széles információs bázis áll minden érdeklődő rendelkezésére. Nem mondható el ugyanez Románia modern történelméről. Itt is hasonló részletek jelennek meg a tankönyvekben, de ez nem jelenti azt, hogy tényszerűek, hanem éppen ellenkezőleg, mindegyik ugyanazt a hamis képet sugallja, ellentétben azzal, ami valójában történt.

Úgy tűnik, egy új keletű tény önmagáért beszél. A Sigma kiadó mostanában jelentette meg Robert Stradling könyvét,¹⁴ amelyet az Európa Tanáccsal történt megegyezés alapján Mihai Manea fordított és dolgozott át (nagyon fontos szó!), igaz a fordító és a kiadó felelősségével. A borítón hangsúlyozottan olvashatjuk, hogy a könyvben a szerző véleménye szerepel (és ez nem jelentheti a fordítót is!). A 93. oldalon abban a fejezetben, amelyben egy kérdés példaként, a holokauszt megközelítésének forrásait taglalja, a szerző a következőt írja: „1941-ben a keleti front megnyitása és a Szovjetunió elleni háború kezdete vezetett el az újonnan elfoglalt területeken az Einsatzgruppen néven ismert különleges SS különítmények felállításához, azaz a céllal, hogy zsidókat és kommunistákat gyilkoljanak le, gyakran a helyi rendőrség és más kollaboránsok segítségével. Ezek a különítmények Lengyelországban, a Balti államokban, Ukrajnában, Belorussziában és Romániában működtek”. Itt olvashatjuk a 2. magyarázatot, amely, mint a 95. oldalon kiderül, a fordító megjegyzése és az eredeti szövegben nem található. Mihai Manea úgy érzi, hogy nem csak kötelessége, de joga is, hogy személyes véleményét kifejtse a témát illetően: „a szerző téved, mivel az elnyomás ilyen erői nem tevékenykedtek román területen. A második világháború alatt Románia szövetségben állt Németországgal és az nem szállta meg az országot”. Figyelmem kívül hagyva azt aényt, hogy veszélyes így zsonglörködni a fogalmakkal, a „megszállt” fogalmát szándékosan zavarja össze az „uralma alatt” és a „szövetséges” szavakkal, és a kérdés lényegtelen részletére szándékosan helyeződik a hangsúly, hogy a lényeg elkerülje: attól eltekintve, milyen elnevezéssel illetjük őket, tény, hogy Romániában hasonló elnyomó erők működtek abban az időben.

Sok tennivaló van a témával kapcsolatban. Mindez a történészek új nemzedékének elhatározásától függ, attól, hogy megírják-e annak a kornak a való-

14 Ioan Scurtu: *Istoria* [Történelem] Petraion, București, 2001.

di történelmét, hogy azt majd a legújabb metodológiák szerint lehessen tanítani. Valójában az, hogy egy olyan szélsőséges párt, mint a Nagy Románia a szavazatok 27%-át kapta a legutolsó választásokon, természetes eredménye annak, hogy a fiatal nemzedéket nem tájékoztatták és nem tanították arról, hogy mi a szélsőjobb valós történelme Romániában. Azonban érdekes, hogy ugyanakkor az elmúlt néhány évben a fiatalok, tanulók és diákok nagyobb érdeklődést mutattak a téma iránt, és úgy tűnik, szavahihető forrásokat keresnek. A közeljövő valószínűleg megmutatja, mire leltek.

Fordította: *Rácz Katalin*